

Рецензия за дисертационния труд
на доц. д-р Маргарита Захариева Младенова на тема
Семантика на посесивните глаголи в българския, чешкия и руския език,
представен за присъждане на научната степен „доктор на филологическите
науки“

Рецензент: проф., д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова

Автор на рецензираната дисертация е известната наша бохемистка доц. д-р Маргарита Младенова. Тя е завършила висшето си образование и аспирантура в СУ, където е преминал и целият ѝ досегашен професионален път, включващ активна преподавателска, изследователска, преводаческа и редакторска дейност. Освен това доц. Младенова има зад гърба си доста солиден административен опит. Основните моменти от биографията ѝ са отразени точно в предоставените документи и не се нуждаят нито от описание, нито от обсъждане. Трябва обаче да се отбележи, че тя се ползва с известност и в чужбина, специализирала е в Карловия университет (Прага) и е била гост професор в Масариковия университет (Бърно), където е изнасяла лекционни курсове по двете основни вълнуващи я теми – Кирило-Методиевата традиция и изразяването на посесивни отношения в славянския езиков ареал.

Трудът на доц. М. Младенова е много интересен. В него тя се извява като извънредно задълбочен изследовател на лексикалното значение на глаголите за притежание в съпоставителен план, като изхожда от убеждението, че „всяка конкретна употреба реализира определена страна от общата семантика на думата, а лексикографската информация е резултат преди всичко от продължителен процес на абстрахиране и обобщаване на такива употреби“. Ето кое привлече най-силно вниманието ми:

Авторката отчита дискурсивните условия, под чийто натиск възниква дадена употреба и продукторът изразява определено значение, което има признаците на актуализиран семантичен елемент. Именно виждането за значимостта на актуалните значения на потенциалната глаголна семантика насочват интереса на авторката към речта, а това от своя страна по дефиниция води към приемане на постулатите на лингвистичната прагматика. Един от много важните постулати е приемането на възможността при строго определена изследователска цел да бъдат пренебрегнати някои конструктивни и структурни характеристики на едни морфологични класове и паралелно с тях да се разглеждат групи техни деривати, споделящи с тях някакъв общ корен. В конкретния случай това

води до анализа на употребите на *verba finita* в неразривна връзка с употребите на свързаните с тях формации от зоната на имената.

Именно така може да се постигне целта на изследването, свързана с проследяването на изразяването на притежателни отношения с предикатна лексика, а така също на непритежателни отношения с помощта на същата лексика. Обемният изходен материал от три езика дава възможност да се изведат основните типологични характеристики на посесивните семантични модели, изградени в рамките на синтагматичните закономерности на лексикалната съчетаемост и парадигматичните взаимодействия в рамките на всеки наблюдаван език.

Когато се работи в областта на лексикалната семантика в развитие, при това върху материал от различни езици, е много важен въпросът за цялостната методика на изследването. Тя не може да бъде ограничена в рамките на един единствен подход, а по дефиниция се очаква да бъде холистична или най-малкото разнопланова по характер. Такова виждане прозира и в подбора на методите, предложен в изследването. Вторият важен методологичен въпрос, който авторът в такъв случай трябва да реши, е очертаването на терминологичния код. Трудността, пред която е изправена доц. Младенова, тук се засилва от факта, че тя работи не със строго очертани морфологични и лексикални класове, а с разнородни по строеж лексеми, отразяващи даден сектор от действителността, при което за обединяващо начало се приема общият им индоевропейски корен. Именно този общ корен „предвижда“ обема на техния семантичен потенциал, който „отразява възможността в различни прагматични условия да се реализират отделни страни от основната семантика на лексемите“. Авторката проявява творческо отношение към когнитивисткия термин *концептуализация*, като го преосмисля и определя като „главния референтен елемент от действителността, който лежи в основата на семантиката на съответната лексема, т.е. онази особеност на дадено явление, която става основа за назоваване на съответния денотат“.

Съсредоточила вниманието си върху посесивността, доц. Младенова търси основание за типологичната двудялба на езиците във връзка със средствата за нейното изразяване в семантичната структура на посесивността, чиято реализация се проследява в синтаксиса предимно с употребата на глаголите *съм* и *имам*. Като една от важните, а аз бих казала и амбициозните (със знак +!) цели на изследването се очертава установяването в относителна пълнота на състава на цялостното лексикално-семантично поле на притежанието. Избран е най-подходящият според мен подход за анализ на самото лексикално-семантичното поле – искам да подчертая проследяването на двете нива (лексематичното и лексикално-семантичното). Изчистено и ясно е формулиран изборът на ядро на полето и на основната единица на лексикално-семантичното равнище.

Интересна е идеята за прилагането на семантично-парадигматичния критерий, водещ до включване на нови глаголи в семантичното поле на посесивността. Но изследването на тези нови глаголи е подготвено от добре проведения, бих казала изчистения анализ на основното ядро на лексикално-семантичното поле – глагола *имам*, показан в рамките на формалната си характеристика, чрез морфологичния показател на свързаните с него деривационни процеси и редица други показатели, имащи различни измерения в изследваните езици. Разбира се, българският език е показан изключително прецизно и убедително от старобългарския период до наши дни, от първите прояви до съвременната стабилизация на двете опозиции: динамика / статика и агресивност / пациентивност.

В работата се проследява едно много съществено разграничение между прагматично обусловените и дискурсивно реализираните връзки на посесивните глаголи – тази тънка и лабилна граница е всъщност много важна не само за даденото изследване, но и за други разработки с прагматична насоченост.

Сполучливо е решен въпросът за типовете употреби на ядрените глаголи с отчитане на действителни употреби в реализирани дискурси. Този постоянен интерес към употребите в реализираните дискурси е много важен и точен показател за факта, че речта е винаги на фокус в зрителното поле на авторката. Убедена съм, че именно в речта, в речевите актове могат да се различат екзистенциалните и посесивните значения. Именно там може да се наблюдава споменатото вече явление, наречено разширение на посесивното значение.

Много точно е описано положението с притежанието, свързано с пространствен или физически контакт в руски – този тип притежание е затруднявал извънредно много изследователи, а в разглеждания труд е представен много логично и аргументирано. Точно така е представено и разширяването на семантичното поле, при което е забелязана структурообразуващата опозиция, формирана с гл. *братъ*.

Много интересно е разработен въпросът за посесивността в славянските езици в съпоставителен план и е доказана убедително устойчивостта на посесивното значение и изразяващите го лексеми. Въпросът за симетричните и несиметрични съответствия винаги е бил интересен, а лично за мен е много важна ролята на предлозите за тяхното изграждане, защото се оказва, че в един силно синтетичен език като руския те играят при изразяването на посесивните отношения по-голяма роля, отколкото в аналитичния български език (срв. *Дочь Ивана очень хороша– Дочь у Ивана очень хороша* или Пушкиновото изречение *Она была дочь управляющего у старой графини*, в което предлогът има едновременно посесивно и локално значение).

Прегледът на посесивността в исторически план е много прецизно изработен. Съгласна съм с твърдението, че агиографските текстове са

далеч от представянето на собственически отношения, но може би тук трябва малко да се доуточни, че става дума предимно за материална собственост. А що се отнася до идеалната собственост като черти на характера, склонности, дори живот, там може да се търсят посесивни отношения, възникнали в резултат на някаква приемственост на убежденията, вярванията, стремежите и проч. В работата е отбелязано, че в тези текстове е застъпено посесивното значение, но аз бих добавила тук още няколко думи за притежаваното (посесума). Това би подсилило твърдението, че в тях са представени и граматикализираното, и фразеологизираното значение. И още нещо: би ми се искало да намеря повече доказателства, че едното (а според мен в случая – фразеологизираното) е доминиращо. За да бъде точна, трябва да призная, че авторката не е подминала този въпрос и в труда намирам разсъждения за характера на притежаваното, които признавам за безспорни – очертана е групата на употребите с означаване на част от цяло или на абстрактни същности – атрибути на субекта. Нещо повече, в изводите категорично е казано, че са много ярки системните връзки, „проявявани в областта на фразеологично свързаните употреби, особено в съчетание с названия на абстрактни връзки, чувства и състояния, където е възможно да се употребят различни глаголи от посесивното семантично поле“. Но тъй като много ме вълнува въпросът за характера на притежаваното, струва ми се, че то би могло да бъде по-подробно описано и че частите от цялото и абстрактните същности трябва да бъдат разделени по-категорично. Според мен това са два вида употреби от гледна точка на семантиката. Току-що казаното би трябвало да се въприема не като критика към авторката на труда, а като пожелание за по-нататъшна работа в тази област, защото в един от изводите ѝ виждам заявка именно за подобна изследователска дейност – тя твърди, че „тенденция за фразеологизация в най-голяма степен проявяват съчетанията на посесивни глаголи с названия от групата *nomina abstracta* в ролята на посесум“. И тъй като нейният труд е посветен наистина предимно на глаголите за притежание, а не толкова на притежаваното, то тези глаголи са изследвани максимално подробно от всички страни, в това число и от гледна точка и на повторителността на употребите им, и на необходимостта или ненужността от сериозни трансформации в собственото им значение и т.н. Но в работата има и констатации, които направо водят към един поглед „от обратната страна“, към по-разширено бъдещо изследване на посесума. Имам предвид виждането на авторката за историческата постепенност и градуалност на процеса на фразеологизация на формациите с посесивни глаголи, на който, както и на процеса на тяхната граматикализация, въздействат и прагматичните фактори на дискурса.

Етимологично сродните глаголи на *имѢти* са представени многоаспектно, като не е пропуснат и количественият момент, свързан

пряко със словообразователната продуктивност на мотивиращата основа и със способността ѝ да се съединява с различни префикси. Фактически тук става въпрос за описание по граматичен признак. Но в работата се срещаме и с изследователски момент, в който граматичният признак не работи така добре – става дума за диференциацията на лексикално-семантичните варианти на гл. *дати*, които се оценяват въз основа на дискурсивните условия за всеки конкретен случай. Умението на доц. Младенова да определя конкретния си подход в зависимост от характера на обекта е много ценна изследователска черта и тя нееднократно проличава при изчитането на текста.

Няма да се спирам на разработките на употребите на отделните глаголи, защото за всички тях мога да кажа само едно: четенето на тези страници е лингвистична наслада! Трябва да призная, че текстът за прачешкия период ме обогати с много нови за мен сведения, четох го с удоволствие, но оставам в позицията на по-слабо осведомения в тази област човек и не мога да изкажа напълно компетентно мнение. Но опитът ми, натрупан в работата с български и руски материал, ми подсказва, че относно чешкия мога да се доверя напълно на авторката. Имponира ми творческият ѝ подход към добре познатите ми възгледи на редица лингвисти, напр. Трир и Порциг. Това особено проличава в разбирането за разширяването на лексикално-семантичното поле и в приемането на убеждението на Норман, че в периферията на полето действа много силен прагматичен фактор.

Проведена е огромна работа, проучена е богата литература, а с източниците авторката е на „ти”. Ако трябва да определя най-важното за мен, то това е солидната теоретична основа, върху която е изграден трудът. Именно тя дава правото на доц. Младенова да твърди убедително, че граматикализираните употреби на глаголите от семантичното поле на притежанието се отличават със сериозни систематични различия в трите разглеждани езици. И – което е особено важно – че въпреки това в същите тези три езици семантичният им потенциал определено е включвал способността да разпространяват употребата си при съчетания с други глаголи и да поемат ролята на спомагателни глаголи. На пръв поглед между първото и второто твърдение може да се открие някаква контрадикция, но силата на авторката е именно в способността ѝ да открие и покаже, че разрастването на граматикализираните употреби в изследваните езици е нееднотипно, защото е базирано на различни количествени и модални показатели, а така също на характерни за всеки отделен език граматични функции на афирмативните и негативните варианти, възвратните форми и т.н.. Но, както се вижда от труда, действието на различни фактори в езиковата еволюция може да има в отделните езици еднотипни резултати.

Изследването на което и да е семантично поле в няколко езика непременно изисква сериозен поглед в дълбочина. Както е известно, диахроничните констатации винаги са свързани с изграждането на определени хипотези. В конкретния случай създаването на хипотези е безспорно необходимо, защото всички разглеждани текстове показват, че формирането на полето на посесивността е било завършено преди възникване на самите текстове, т.е. ние разполагаме с факти, но не знаем тяхната предистория. Хипотезата на доц. Младенова се свежда до убеждението, че формирането на полето е било завършено най-късно непосредствено преди създаването на най-старите славянски текстове. Основание за това ѝ дава установената висока степен на етимологично съвпадение между съвременните славянски езици в изразяването на посесивно значение, особено при ядрените глаголи от типа на *имам*, *давам*, *вземам*. При хронологичното проследяване на тяхното поведение при изграждането на посесивни формации авторката убедително показва експанзията на глагола *имам*, при което установява факта, че споменатата експанзия не е изолирана, а е съставна част от процеса разширяване на употребите на други членове на полето на притежанието; от своя страна процесът на разширяването е представен като системно явление, независимо от факта, че „потенциалът на развитие на екзистенциалното значение при посесивните глаголи се осъществява по различен начин в трите изследвани езика“.

Различията между езиците са показани детайлизирано и точно. Без да се увличам от преразказване, все пак ще отбележа прецизираното представяне на самостоятелното развитие на екзистенциалното значение на глагола *имам* в българския език и установяването на *има* като единствена форма в абсолютното ядро на екзистенциалното семантично поле. Ще си позволя да отбележа и някои теоретични моменти, на които е базирана стабилната авторова лингвистична позиция. Става дума за твърденията, че

„семантичната и синтактичната структура на посесивните глаголи имат различно отношение към функционалната изреченска перспектива“;

„наблюденията над дистрибуцията и взаимоотношенията на глаголите с глаголно-именните групи с предикативна функция насочват към интерпретация на последните не като разложени предикати, а като още необединени предикати“;

„граматикализацията на посесивните глаголи, най-вече на ядрото на посесивното семантично поле, е свързана с разширяване на семантичния обхват на съответния глагол извън първоначалното му значение“.

Наред с тези безспорни изводи, базирани на преки наблюдения, доц. Младенова постулира и една хипотеза, свързана с еволюцията на човешкия протоезик, чието развитие, според нея, вероятно е тръгнало от безглаголна структура. Подобни мисли са изказвани и от други лингвисти (Рудолф

Бота, Хайне в съавторство с Кутева, Майя Пенчева, епизодично Т. М. Николаева и др.). Тъй като това е само хипотеза, с нея още не може и да се спори. Все пак струва ми се, че в най-добрия случай тя би могла да се отнася само към езиците от средно-европейския стандарт (SAE), защото са известни много екзотични езици от групата Amerind, притежаващи сложно организирани структури и високи отражателни качества, но лишени от морфологични множества от типа на нашите части на речта, т.е. в тях и сега няма никакви глаголи, макар че те се признават за абсолютно адекватни семиотични системи и не могат да бъдат определени като някакъв протоезик (Уорф, Пинкър, Богуславски). Но този въпрос има по-скоро маргинален характер, той не е в центъра на вниманието на авторката при изграждането на концептуалната рамка, лежаща в основата на нейното изследване.

За качествата на рецензирания труд могат да бъдат казани още много добри думи – за неговата подреденост, за точния и разбираем (при цялата сложност на проблема) език, за доброто познаване на съществуващата по въпроса литература, за напълно достатъчното му представяне в предварителните публикации, а така също за автореферата, който напълно отразява съдържанието на дисертацията. Всичко казано ми дава основание напълно убедено да твърдя, че доц. д-р Маргарита Захариева Младенова напълно заслужава да ѝ бъде присъдена научната степен „доктор на филологическите науки“.

25.08.2017.

Подпис:

(Проф., д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова)